

استفاده از نظام‌های رایانه‌ای در کتابخانه‌های دانشگاه‌های دولتی تهران^۱

هیلان علی اکبرزاده^۲

چکیده: هدف پژوهش تعیین وضعیت برنامه‌ریزی استفاده از نظام‌های رایانه‌ای در کتابخانه‌های دانشگاه‌های دولتی تهران است. جامعه این پژوهش، تعداد ۱۰۷ کتابخانه دانشگاهی دولتی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی، و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی در تهران است. ابزار گردآوری اطلاعات، پرسشنامه بوده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که به‌طور متوسط مراحل برنامه‌ریزی استفاده از نظام‌های رایانه‌ای در کتابخانه‌ها حدود ۵۲ درصد رعایت شده، و در برنامه‌ریزی‌های انجام شده حدود ۳۴ درصد، نسبت به عامل نیروی انسانی توجه شده است. با توجه به این موارد و این امر که در حدود ۲۳ درصد کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده بیش از ۷۵ درصد از نظام رایانه‌ای کتابخانه رضایت داشته‌اند، به این نتیجه می‌رسیم که به‌طور متوسط برنامه‌ریزی‌های صورت گرفته در کمتر از نیمی از کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده با موفقیت همراه بوده است.

دوران کنونی را عصر انفجار اطلاعات نام نهاده‌اند. کتابخانه‌ها وظیفه گردآوری، سازماندهی، و ذخیره‌سازی اطلاعات تولید شده در جامعه را عهده‌دار هستند. نقش آنان در عصر کنونی حساس‌تر از گذشته است، تا آن حد که بایستی به منظور پردازش اطلاعات تولید شده و همگام

۱. برگرفته از: هیلان علی‌اکبری‌زاده کرد میهنی. "بررسی برنامه‌ریزی استفاده از نظام‌های کامپیوتری در کتابخانه‌های دانشگاه‌های دولتی تهران". پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی. دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی - درمانی ایران، ۱۳۷۶.

۲. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی

با سرعت تولید این اطلاعات، با به کارگیری نظام‌های رایانه‌ای - به دلیل داشتن برخی مشخصه‌ها نظیر سرعت و دقت - هر چه سریع‌تر و بهتر در جهت گردآوری و پردازش اطلاعات تولید شده گام بردارند. از یک سو، به کارگیری ابزار جدید در هر سازمانی تحولاتی را از نظر نوع خدمات، نحوه ارائه خدمات، و نیروی انسانی لازم پدید می‌آورد. همچنین، به کارگیری هر گونه ابزار و روشی جهت انجام خدماتی خاص، نیاز به برنامه‌ریزی دقیق و اصولی دارد. از سوی دیگر، تهیه ابزار و امکانات فن‌آوری نوین، در اغلب جوامع، خصوصاً جوامع جهان سوم، بسیار پرهزینه و گران تمام می‌شود. از آنجا که استفاده صحیح از منابع مالی جهت رشد و توسعه و پیشرفت کشور، در این گونه جوامع از اهمیت خاصی برخوردار است، نقش برنامه‌ریزی برای استفاده از این ابزار بیشتر مشخص می‌گردد.

اهمیت پژوهش

بر این اساس، پژوهشی در زمینه تعیین وضعیت برنامه‌ریزی استفاده از نظام‌های رایانه‌ای در کتابخانه‌های دانشگاه‌های دولتی تهران انجام شده است. امید آنکه نتایج حاصل از انجام این پژوهش به همراه بررسی نقاط قوت و ضعف برنامه‌ریزی‌های صورت گرفته، با توجه به شرایط اقتصادی و اداری - سازمانی موجود در ایران، به عنوان راهنمایی در برنامه‌ریزی استفاده از نظام‌های رایانه‌ای در کتابخانه‌ها مورد توجه واقع شود.

سؤال‌های پژوهش

پژوهش حاضر در صدد یافتن پاسخ به سؤال‌های زیر است:

۱. اهداف کتابخانه‌ها از به کارگیری نظام رایانه‌ای چیست؟
۲. کتابخانه‌ها از نظام‌های رایانه‌ای در چه زمینه‌هایی بهره می‌گیرند؟
۳. آیا امکان‌سنجی صورت گرفته است؟
۴. هزینه‌های منظور شده جهت تهیه و پشتیبانی نظام رایانه‌ای، برای تأمین چه بخشی از هزینه‌ها کفایت کرده است؟
۵. از چه شیوه‌ای جهت تهیه نظام رایانه‌ای استفاده شده است؟
۶. کتابدار در تهیه نظام رایانه‌ای چه نقشی داشته است؟
۷. چه کسی نظام رایانه‌ای را مورد ارزیابی قرار داده است؟

هدف پژوهش

هدف پژوهش، تعیین وضعیت برنامه‌ریزی استفاده از نظام‌های رایانه‌ای در کتابخانه‌های دانشگاه‌های دولتی تهران است.

روش پژوهش و گردآوری اطلاعات

روش پژوهش پیمایشی، و جامعه این پژوهش شامل ۱۰۷ کتابخانه دانشگاهی دولتی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی، و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی در تهران است. گردآوری اطلاعات در این پژوهش با استفاده از پرسشنامه انجام گرفته است. تعداد ۱۰۷ پرسشنامه میان کتابخانه‌های دانشگاه‌های دولتی تهران پخش شد که از این تعداد، ۸۶ پرسشنامه تکمیل شد (۸۰/۴۰ درصد)، و تعداد ۲۱ پرسشنامه (از کل پرسشنامه‌های پخش شده) بدون پاسخ ماند.

مشخصات کتابخانه‌های مورد پژوهش

حدود ۷۶ درصد کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده، وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی بوده‌اند. میانگین تعداد کارکنان در این کتابخانه‌ها حدود ۱۱ نفر بوده است. ۵۶ کتابخانه پاسخ‌دهنده (۶۵/۱۲ درصد) دارای نیروی انسانی با تحصیلات کتابداری بوده‌اند. که از این تعداد، ۳۴ کتابخانه (۶۰/۴۷ درصد) فاقد متخصص کتابداری بوده‌اند. مدرک تحصیلی حدود ۳۰ درصد از مدیران کتابخانه‌ها، کارشناسی ارشد بوده است. در این کتابخانه‌ها، میانگین تعداد عناوین کتاب حدود ۹۸۶۵ عنوان، و میانگین تعداد نسخه کتاب حدود ۲۸۶۶۶ نسخه، میانگین تعداد عناوین نشریات ادواری جاری حدود ۱۶۶ عنوان، و میانگین تعداد کل نشریات ادواری حدود ۴۳۴ عنوان بوده است. حدود ۷۱ درصد کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده، دارای سایر منابع شامل: پایان‌نامه‌ها، گزارش‌ها و اسناد، مواد دیداری و شنیداری، و طرح‌های پژوهشی دانشجویی بوده‌اند. میانگین تعداد اعضای کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده حدود ۲۳۵۴ نفر، و میانگین تعداد مراجعان در ماه، در کمتر از نیمی (۴۶/۰۳ درصد) از این کتابخانه‌ها کمتر از ۱۵۰۰ نفر بوده است.

نتایج پژوهش

- کمتر از نیمی (۴۸/۸۴ درصد) از کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده از نظام‌های رایانه‌ای استفاده می‌کردند و ۲۵/۵۸ درصد از کتابخانه‌ها در حال برنامه‌ریزی استفاده از نظام‌های رایانه‌ای بودند.

- هدف از رایانه‌ای کردن نظام در اکثر کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده در وهله اول، ارائه خدمات بهتر و بیشتر (۹۰/۶۲ درصد) و در وهله دوم افزایش سرعت (۷۹/۶۹ درصد) بوده است. - در کتابخانه‌ها به تهیه نرم‌افزار سفارشات کمتر؛ و به تهیه نرم‌افزار فهرست‌نویسی و امانت بیشتر توجه شده است.

- کمتر از نیمی از کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده، با تعیین اولویت‌ها در فعالیت‌های کتابخانه (حدود ۲۰ درصد کتابخانه‌ها)، و یا مطالعه شرایط و امکانات کتابخانه (۳۰ درصد کتابخانه‌ها)، و یا مطابقت نظام رایانه‌ای با نیازهای کتابخانه (حدود ۲۷ درصد کتابخانه‌ها) نرم‌افزار مورد نظر را تهیه کرده‌اند. نتیجه این که امکان سنجی در تمامی کتابخانه‌ها صورت گرفته است، اما با توجه به مطالب فوق به این نتیجه می‌رسیم که درصد دقت این کار بین کتابخانه‌های گوناگون متفاوت بوده و به‌طور متوسط در کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده، امکان سنجی صورت گرفته از ۲۳/۰۴ درصد دقت برخوردار بوده است.

- اگر چه اکثر کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده (۸۲/۹۳ درصد) در برنامه‌ریزی استفاده از نظام‌های رایانه‌ای در کتابخانه نسبت به برآورد هزینه جهت تهیه آن توجه نشان داده‌اند، ولی درصد کمی از آنان (۱۹/۵۱ درصد) مخارج تهیه و پشتیبانی کلیه بخش‌های نظام رایانه‌ای را در هنگام برآورد هزینه مدنظر قرار داده‌اند. به‌طور کلی در تمامی کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده، بودجه تخصیص یافته برای تهیه سخت‌افزار و نرم‌افزار نظام رایانه‌ای کفایت کرده است. اما این بودجه برای در حدود ۲۲ درصد کتابخانه‌های مذکور برای تأمین هزینه استخدام یا تربیت نیروی انسانی متخصص، و در بیش از نیمی (۵۱/۲۲ درصد) از کتابخانه‌ها برای تأمین هزینه‌های مربوط به پشتیبانی نظام کفایت کرده است.

- در تهیه نظام رایانه‌ای، بیشتر کتابخانه‌ها (۷۲/۷۳ درصد) از روش خرید بسته نرم‌افزاری موجود در بازار استفاده کرده‌اند. همچنین ۲۰ درصد کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده، نرم‌افزار را توسط متخصصان درون سازمان مادر؛ و تعدادی اندک (۷/۲۷ درصد) نرم‌افزار را با به‌کارگیری هر دو روش مذکور تهیه کرده‌اند.

- در کمتر از نیمی از کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده (۴۱/۶۷ درصد) کتابداران کتابخانه در فرایند برنامه‌ریزی رایانه‌ای کردن کتابخانه؛ در حدود ۲۷ درصد کتابخانه‌ها، کتابداران در طراحی نرم‌افزار نظام رایانه‌ای؛ در حدود ۷۲ درصد کتابخانه‌ها، کتابداران در انتخاب و خرید بسته نرم‌افزاری؛ و در حدود ۷۰ درصد کتابخانه‌ها، کتابداران در آزمایش و ارزیابی نظام رایانه‌ای مشارکت داشته‌اند. از مطالب فوق نتیجه می‌گیریم که نقش کتابداران در تهیه نرم‌افزار مذکور در کتابخانه‌های

پاسخ‌دهنده به ترتیب اولویت در فرایندهای زیر بوده است:

۱. انتخاب و خرید بسته نرم‌افزاری نظام رایانه‌ای؛

۲. آزمایش و ارزیابی نظام رایانه‌ای؛

۳. برنامه‌ریزی رایانه‌ای کردن کتابخانه؛

۴. طراحی نرم‌افزار نظام رایانه‌ای.

- در حدود ۷۸ درصد کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده، نظام رایانه‌ای توسط مدیر کتابخانه مورد ارزیابی قرار گرفته است.

- ۸۰ درصد از کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده دارای امکان قرار گرفتن در محیط شبکه رایانه‌ای را داشتند که از میان آنها حدود ۷۴ درصد این امکان را در محیط شبکه محلی دارا بودند. بنابراین، در بیشتر برنامه‌ریزی‌های انجام شده، نسبت به ایجاد شبکه و به کارگیری امکانات آن توجه شده است.

- در حدود ۲۲ درصد از کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده به هنگام برآورد هزینه جهت تهیه نظام رایانه‌ای کتابخانه، نسبت به امر تأمین هزینه استخدام یا تربیت نیروی انسانی متخصص توجه شده؛ در حدود ۳۰ درصد کتابخانه‌ها نیروی انسانی نظام رایانه‌ای مورد ارزیابی قرار گرفته؛ و به طور متوسط در کتابخانه‌های مذکور، فقط به میزان ۳۰/۷۱ درصد نسبت به آموزش استفاده از نظام رایانه‌ای کتابخانه به کتابداران آن؛ و به میزان ۵۳/۷۷ درصد نسبت به آموزش استفاده از نظام مذکور به مراجعه‌کنندگان برنامه‌ریزی شده است. با توجه به مطالب فوق، این نتیجه حاصل می‌شود که به طور متوسط در هنگام برنامه‌ریزی استفاده از نظام‌های رایانه‌ای در کتابخانه‌های مذکور، به میزان ۳۴/۰۲ درصد نسبت به عامل نیروی انسانی توجه شده است.

نتیجه‌نهایی

با توجه به نتایج به دست آمده می‌توان گفت که به طور متوسط، مراحل برنامه‌ریزی استفاده از نظام‌های رایانه‌ای در کتابخانه‌ها حدود ۵۲ درصد رعایت شده، و در برنامه‌ریزی‌های انجام شده حدود ۳۴ درصد نسبت به عامل نیروی انسانی توجه شده است. با توجه به این موارد و این امر که در حدود ۲۳ درصد کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده بیش از ۷۵ درصد از نظام رایانه‌ای کتابخانه رضایت داشته‌اند، به این نتیجه می‌رسیم که به طور متوسط برنامه‌ریزی‌های صورت گرفته در کمتر از نیمی از کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده با موفقیت همراه بوده است.

پیشنهادها

توجه به موارد زیر در برنامه‌ریزی استفاده از نظام‌های رایانه‌ای کتابخانه، به منظور دقت بیشتر لازم است:

- بررسی و مطالعه دقیق نیازها، امکانات و شرایط و تعیین اولویت در فعالیت‌های آن برای برنامه‌ریزی استفاده از نظام‌های رایانه‌ای در کتابخانه.

- توجه به عامل نیروی انسانی در برنامه‌ریزی مذکور؛ زیرا در نهایت، نظام مورد نظر را نیروی انسانی مورد استفاده قرار می‌دهد. همواره بایستی به یاد داشته باشیم که یک نظام رایانه‌ای از مجموع سخت‌افزار و نرم‌افزار رایانه‌ای و نیروی انسانی لازم تشکیل شده است.

- ایجاد امکان ارتباط و همکاری میان کتابداران کتابخانه، مدیر آن، و مشاور رایانه سازمان مادر در کلیه مراحل برنامه‌ریزی برای تهیه نظام رایانه‌ای کتابخانه (به‌ویژه طراحی آن).

- بررسی و مطالعه در زمینه تهیه و طراحی نظام رایانه‌ای سفارشات، نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی؛ به منظور ذخیره و پردازش داده‌های گردآوری شده و نیز بازیابی اطلاعات مورد نیاز در زمینه‌های مذکور.

- مدیر از طریق نظام‌های رایانه‌ای، به منظور کنترل و نظارت بهتر بر فعالیت‌های کتابخانه و همچنین تهیه اطلاعات برای برنامه‌ریزی‌های آتی به منظور مطالعه روند کار نظام رایانه‌ای، گزارش‌های مختلف تهیه کند.

- توجه به عامل پشتیبانی و نگهداری نظام مذکور در هنگام برنامه‌ریزی (به ویژه هنگام برآورد هزینه و انتخاب نظام رایانه‌ای).

- آزمایش و ارزیابی یک نظام رایانه‌ای قبل از به‌کارگیری رسمی آن در کتابخانه.

- تهیه مستندات متنوع درباره نرم‌افزار نظام رایانه‌ای کتابخانه، با توجه به نیازهای اطلاعاتی گروه‌های مختلف استفاده‌کنندگان آن (کاربران، اپراتورها، و برنامه‌نویسان)
- توجه به امر آموزش استفاده از نظام رایانه‌ای کتابخانه به کاربران.